

מבוא

אריה אדרעי

בין ריאליזם לנומינליזם: עיונים בפילוסופיה של ההלכה לזכרו של יוחנן סילמן

כרך זה של דיני ישראל מוקדש לזכרו המבורך של פרופסור יוחנן סילמן ז"ל (תרצ"ב-תשע"ב).

בשנת תשמ"ה פרסם פרופסור סילמן ב'דיני ישראל' את מאמרו "היקבעויות הלכתיות בין נומינאליזם וריאליזם – עיונים בפילוסופיה של ההלכה"¹. המאמר, החוזר ונדפס בפתיחתו של כרך זה, העמיד על סדר היום המחקרי שאלה מרכזית וחשובה שעוררה דיון רחב ותוסס בקרב חוקרי המשפט העברי ומחשבת ההלכה במשך שלושת העשורים שחלפו מאז פרסומו. סילמן עצמו המשיך לעסוק בנושא זה במחקרים נוספים שפרסם ב'דיני ישראל' ובבמות אחרות.² בשנותיו האחרונות שקד סילמן על גיבוש מחקריו בתחום זה בספרו שיצא לאור לאחר פטירתו.³

סילמן עמד על כך שבתלמוד ובחשיבה ההלכתית לדורותיה ניתן לאפיין שתי עמדות עקרוניות נוגדות באשר למהותם של מצוות, איסורים ומוסדות הלכתיים כגון טומאה, קדושה, קניין, נדר ונישואין. לפי עמדה אחת – אותה כינה סילמן נומינליסטית או ציוויית – מקור תוקפן של המצוות הוא בעצם הציווי. מכאן שהמשמעות של קיום

- 1 יוחנן סילמן "היקבעויות הלכתיות בין נומינאליזם וריאליזם – עיונים בפילוסופיה של ההלכה" דיני ישראל יב רמט (התשמ"ה-התשמ"ה).
- 2 ראו למשל: יוחנן סילמן "מצוות ועבירות בהלכה: ציות ומרי או תיקון וקלקול" דיני ישראל טז קפג (התשנ"ב); יוחנן סילמן "הנורמה הבסיסית בהלכה לאור סוגיית חרש שוטה וקטן" דיני ישראל יח כג (התשנ"ה-התשנ"ו); יוחנן סילמן "מקור תוקפן של ההוראות הלכתיות: עיון מטה-הלכתי" עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה 3 (אביעזר רביצקי ואבינועם רוזנק עורכים, 2008); Yochanan Silman, *Introduction to the Philosophical Analysis*; (1993) *of the Normative-Ontological Tension in the Halakha*, 31 DAAT v
- 3 יוחנן סילמן בין "ללכת בדרךיו" ו"לשמוע בקולו" – הוראות הלכתיות כהנחיות או כציוויים (שרה פרידלנד בן-ארוזה ומתן גילדאי עורכים, התשע"ב).

המצוות מתמקדת בעצם הציות לצו האל, ומהותם של המוסדות ההלכתיים השונים – כגון: קניין, טומאה וקדושה – היא בתחום הנורמטיבי והחוקי בלבד. מוסדות אלו נוצרים, על פי תפיסה זו, על ידי החוק והמשפט, ומשמעותם נובעת ומתעצבת באמצעות הציווי והכללים המשפטיים. על פי התפיסה השנייה – אותה כינה סילמן ריאליסטית, אונטולוגית, או ישותית – מקורם והגיונם של המצוות ושל המוסדות ההלכתיים הוא בעולם הריאלי, במציאות עצמה. קדושה, טומאה או נישואין אינם רק סטטוסים שנוצרו על ידי החוק, אלא הם משקפים מצבי עניינים טבעיים בעולם. הטומאה היא תכונה הטבועה בכלי הטמא, ולא רק כלל נורמטיבי הקובע את דרכי השימוש בכלי זה, כדעתם של הנומינליסטים.

ההבדל בין התפישות בא לידי ביטוי גם בהקשרים תיאולוגיים. במסגרת התפישה הנומינליסטית רווח הדימוי של האל למלך אשר נתיניו מחויבים לקבל את ריבונותו ולציית למצוותיו. הגישה הריאליסטית, לעומת זאת, מדמה את האל לרופא המנחה את בני האדם מהי הדרך המועילה, והמצוות נתפשות כהנחיות כיצד לפעול לאור טבעם של מצבי עניינים נתונים בעולם.

בשנים הרבות בהן המשיך לפתח את מחשבותיו בנושא זה שינה סילמן את הכינויים לכל אחת משתי האסכולות. בספרו הנזכר הוא דיבר על דפוס חשיבה תקני לעומת דפוס חשיבה סמכותי, ועל החובה לשמור על המציאות לעומת החובה לציית לסמכותו של האל. סילמן הראה שתמטיזציה זו מסייעת להבין עניינים רבים בספרות חז"ל, מבהירה את מהלכן של סוגיות תלמודיות, ומעניקה משמעות מושגית למחלוקות הלכתיות רבות. מתח זה משקף מתיחות המנסרת בעולמה של ההלכה לדורותיה, מראשית תקופת התנאים ועד לאחרוני האחרונים.

כאמור, ההבחנות המושגיות שהציע סילמן יצרו עניין רב ועוררו תגובות רבות בקרב חוקרים רבים מתחומים שונים. התפיסה האונטולוגית, או הריאליסטית, הנראית רחוקה מעולם המושגים של חשיבה משפטית בת זמננו, תפסה, מטבע הדברים, את עיקר העניין ותשומת הלב של החוקרים.

תשעה מן המאמרים שלפנינו עוסקים בנושא, וממחישים בלא ספק את החשיבות ואת העניין שהוא עורר. החלק האנגלי שבכרך מבוסס בעיקרו על כנס בנושא זה שהתקיים באוניברסיטת ניו-יורק בשלהי 2012. מארגני הכנס, פרופסור ג'פרי רובינשטיין ופרופסור יאיר לורברבוים, הצטרפו כעורכים אורחים לכרך מיוחד זה. חלק מן הכותבים, כגון פרופסור דניאל שוורץ, פרופסור ג'פרי רובינשטיין ופרופסור יאיר לורברבוים, כבר עסקו בעבר בנושא זה, ומאמריהם כאן מהווים סיכום של השיח והרעיונות שהעלו. אחרים, כגון ד"ר שי וזנר ופרופסור ורד נעם, עשו שימוש בהבחנותיו של סילמן במחקרים קודמים, ושבו לעסוק כאן בנושא בהקשרים חדשים. ד"ר מיכאל בריס, ד"ר יאיר פורסטנברג, ד"ר חיים שפירא ופרופסור עדיאל שרמר מיישמים כאן אף הם את ההבחנה שבין ריאליזם ונומינליזם בהקשרים שונים של נישואין, גירושין, טומאה וטהרה.

לפנינו קובץ מחקרים שעוסק במוסדות הלכתיים שונים ובספרות הלכתית מתקופות שונות. המכנה המשותף לכולם הוא שהם מעמידים על השיבותה של הכרת התפיסה האונטולוגית, או הריאליסטית, בחשיבה ההלכתית, ועל העימות שבינה ובין התפיסה הנומינליסטית.

ראוי להזכיר שסילמן תרם תרומה חשובה בשני נושאים נוספים אשר ספר זה אינו עוסק בהם. הנושא האחד מצוי במחקריו על ספר הכוזרי לרבי יהודה הלוי, והנושא השני – במחקריו בפילוסופיה של ההלכה, בשאלת היחס שבין מתן תורה והיוזמה האנושית. בהקשר אחרון זה עסק בעיקר ביחס שבין ההתגלות האלוהית ליצירה האנושית של חכמי ההלכה, בהיקף סמכותם האנושית של חכמי ההלכה, ובמהותן ובמשמעותן של הכרעת ההלכה והמחלוקת ההלכתית.⁴

דבריהם של חכמים הם זיכרונם, על אחת כמה וכמה כשהם משמשים מצע ללימוד יחידוש.

אריה אדרעי

4 תיאור ראשוני של מחקריו של סילמן בשני תחומים אלו ניתן למצוא במאמרו של דב שוורץ "בין התודעתי לאסתטי: על מפעלו המחקרי של פרופ' יוחנן סילמן" דעת 61 5 (התשס"ז) (ספר היובל לכבוד יוחנן סילמן). וחזר ונדפס גם במבוא לספרו של סילמן, לעיל ה"ש 3.